

IV. РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСУ ВПРОВАДЖЕННЯ ДОСЯГНЕНЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ, ТЕХНОЛОГІЙ І ПЕРЕВІРЕНОГО ВЗІРЦЕВОГО ДОСВІДУ В ПРАКТИКУ

Алла Хоменко

УПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ ВІДНОСИН УЧИТЕЛЯ Й УЧНІА У ШКІЛЬНУ ПРАКТИКУ

Вивчення теоретичних основ формування гуманних відносин у виховному процесі основної школи, проведений нами аналіз реальних взаємин учителя й учнів дозволяє обґрунтувати педагогічно доцільні технології забезпечення даного процесу, до яких ми відносимо: індивідуально-гуманістичне спілкування вчителя й учнів, високоморальну вчинкову діяльність суб'єктів взаємодії та створення педагогічно-доцільних виховуючих ситуацій у процесі гуманної взаємодії.

У ході дослідно-експериментальної роботи висунута нами гіпотеза перевірялася за реальних умов формування гуманних відносин учителя й учнів у виховному процесі основної школи, для організації результативності якого було використано аксіологічний, цілісний та діяльнісний підходи, які включають підготовчий, дослідницький та аналітико-результативний аспекти пошуків.

Перший етап – проведення констатувального експерименту, метою якого було: вивчення генези проблеми, здійснення діагностики стану гуманних відносин учителів і учнів у виховному процесі основної школи, конструювання моделі поетапного формування гуманних відносин учителів і учнів, визначення критеріїв і показників ефективності процесу формування гуманних відносин.

Процес формування гуманних відносин учителя і учнів основної школи обґрунтований нами на основі наступних критеріїв та їх показників (табл. 1.1).

Таблиця 1. 1

**Критерії ефективності процесу формування гуманних відносин
учителя й учнів основної школи**

Критерії ефективності	Показники	Методики вивчення
1. Професійна компетентність учителя	1. Рівень розвитку гуманної взаємодії	Методи експертної оцінки та самооцінки вчителів
2. Ціннісно-особистісний характер відносин	1. Стан психологічного комфорту суб'єктів у відносинах	Коефіцієнт стану психологічного комфорту у відносинах (методика З. Васильєвої „Оцінка ступеня задоволення різними сторонами життя”)
3. Взаємозумовлене особистісне зростання вчителя й учня	1. Рівень розвитку гуманістичної спрямованості професійної діяльності вчителя. 2. Рівень особистісного зростання підлітка у відносинах з учителем.	Коефіцієнт рівня розвитку гуманістичної спрямованості вчителя (методика експрес-діагностики вчителя); Коефіцієнт особистісного зростання учня у відносинах з учителем (методика А. Хоменко „Визначення рівня особистісного розвитку учня”)

У ході констатувального експерименту нами було визначено контрольні та експериментальні класи і проведено анкетування, тестування, а також експертна оцінка вчителів із метою виявлення рівня розвитку гуманної взаємодії з учнями підліткового віку (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Рівень розвитку гуманної взаємодії вчителів з учнями підліткового віку
(вхідне діагностування)

Групи вчителів	Всього вчителів	Рівень гуманної взаємодії вчителів					
		низький		середній		високий	
		число	%	число	%	число	%
Контрольні	6	3	50	3	50	0	0
Експериментальні	6	3	50	2	33,3	1	16,7

За другим критерієм нами було досліджено стан психологічного комфорту вчителя і учнів у контрольних і експериментальних групах у відносинах, оскільки від емоційного стану суб'єктів взаємодії залежить її якість. Розрахунок коефіцієнту психологічної комфортності проводили за методикою З. Васильєвої „Оцінка ступеня задоволення різними сторонами життя” [1]. Для визначення коефіцієнту користувалися наступними чисельними позначеннями: максимум не комфортності – (-1); недостатня комфортність – (-0,5); байдуже ставлення – (0); комфортність – (+0,5); максимальна комфортність – (+1). Обчислювання здійснювалося за формулою:

$$K = \frac{a(+1) + b(+0,5) + c(0) + d(-0,5) + f(-1)}{n}$$

де n – загальна кількість опитаних і дорівнює a+b+c+d+f; a – загальна кількість, що максимально відчують психологічний комфорт, b – загальна кількість, що взагалі відчують психологічний комфорт, c – загальна кількість, що виявили байдуже ставлення, d – загальна кількість, що відчують недостатність психологічного комфорту, f – загальна кількість, що відчують максимум не комфортності.

Статистичні дані стану психологічного комфорту учителів і учнів контрольних та експериментальних класів наведені в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3.

Коефіцієнт стану психологічної комфортності вчителів і учнів у відносинах
(вхідне діагностування)

Групи	Коефіцієнт стану психологічного комфорту учнів	Коефіцієнт стану психологічного комфорту вчителів
Контрольна	0,48	0,56
Експериментальна	0,50	0,54

Числові значення коефіцієнту стану психологічної комфортності свідчить, що контрольна і експериментальна групи знаходяться майже в однакових умовах.

У процесі організації та проведення дослідження ми дійшли висновку, що формування гуманних відносин учителя і школярів визначається особистісним зростанням учнів і подальшим особистісно-професійним самовдосконаленням учителів. Особистісне зростання учнів відбувається завдяки поглибленню процесів самопізнання і моральної саморегуляції, розвитку ціннісного ставлення до себе і до вчителя і на цій основі – ціннісно-гуманного ставлення до інших. Із метою діагностики їхнього особистісного зростання нами було використано авторську методику „Визначення рівня особистісного розвитку учня”.

Для обробки результатів експерименту ми користувалися методом порівняльного аналізу вибірових даних, факторо-критеріальним аналізом, методом кореляції, які вхо-

дять до педагогічної кваліметрії. Параметри особистісного розвитку учнів вимірювалися через відповідні фактори, їх критерії та індикатори ступеня прояву якості даного критерію (рівень розвитку і цифрове значення). Під педагогічним фактором ми розуміємо явище, яке виступає причиною, рушійною силою іншого явища, при цьому критерій є засобом судження, ознакою, на основі якого виробляється оцінка [3, с. 464].

У контексті нашого дослідження рівень розвитку самопізнання, моральної саморегуляції й ціннісне ставлення до іншої особистості є факторами, які впливають на рівень розвитку особистості учня у відносинах із учителем. При цьому кожен фактор визначається через добір стрижневих ознак (критеріїв), які розкривають його властивості. Ці ознаки і є показниками факторів, на основі яких вимірювався і аналізувався кожний, встановлювалися причинно-наслідкові зв'язки і в кінцевому результаті визначався рівень розвитку кожного учня.

Під рівнем самопізнання ми розуміли ступінь сформованості в учня відповідно вікових можливостей, найважливіших якостей особистості, які є показниками усвідомленості власного „Я”, ставлення до власної діяльності й оцінювання власних учинків – самооцінка, самоаналіз, самокритика. Під рівнем моральної саморегуляції учня ми розуміли ступінь сформованості в нього відповідно вікових можливостей якостей особистості, які є показниками регуляції поведінки у стосунках із оточуючими – самоповага, дисциплінованість, самостійність. Під рівнем ціннісного ставлення учня до іншої особистості ми розуміли ступінь сформованості в нього відповідно віку гуманних якостей, які є показниками моральних відносин, як зразків загальноприйнятої поведінки, уявлення про добро і справжні цінності – доброзичливість, емпатія, повага.

Методом експертної оцінки [2; 4] фіксувався рівень розвитку кожного учня за трьома факторами, аналізувалися отримані результати і обчислювався коефіцієнт особистісного розвитку молодшого школяра за формулою:

$$K_{op} = \frac{K_{сп} + K_{мс} + K_{цс}}{3},$$

де K_{op} – комплексна оцінка особистісного розвитку; $K_{сп}$ – коефіцієнт рівня самопізнання; $K_{мс}$ – коефіцієнт рівня моральної саморегуляції; $K_{цс}$ – коефіцієнт ціннісного ставлення до іншого. Чим вищий рівень розвитку самопізнання, моральної саморегуляції і ціннісного ставлення, тим ближчий він до 1,00 (одиниці) – значення коефіцієнту особистісного розвитку. Динаміка показників особистісного розвитку учня (їх підвищення або зниження) слугує об'єктивною оцінкою перебігу формування гуманних відносин і дає нам можливість аналізувати зміни, які відбулися в розвитку його особистості.

Запропонована методика діагностування дозволила отримати математично виражені дані особистісного розвитку учнів у контрольних і експериментальних класах при вхідному діагностуванні. Отримані дані подано у таблиці 1.4.

Таблиця 1.4.

Зведена таблиця результатів вхідного діагностування рівня особистісного розвитку учнів
(282 учня, експериментальні і контрольні класи)

Класи	Рівень самопізнання	Рівень моральної саморегуляції	Рівень ціннісного ставлення до інших	Коефіцієнт особистісного розвитку
Контрольні класи	0,60	0,56	0,66	0,61
Експериментальні класи	0,62	0,54	0,68	0,61

Наведені результати показують, що числове значення особистісного розвитку учнів в контрольних і експериментальних класах однакове.

Вирішувати завдання особистісного зростання учнів здатна особистість гуманного високопрофесійного вчителя, який сам прагне всебічного розвитку і професійного самовдосконалення. Тому постає питання діагностики індивідуально-гуманістичної спрямованості професійної діяльності вчителя як показника його професійно-особистісного зростання. Обґрунтування нами індивідуально-гуманістичної спрямованості професійної діяльності вчителя у якості теоретико-методичної основи формування гуманних відносин учителя і учнів дозволяє стверджувати, що рівень розвитку гуманних якостей,

рівень розвитку ціннісних орієнтацій на гуманні суб'єкт-суб'єктні відносини з учнями є якісними показниками, за якими можливо оцінити ступінь її особистісного виявлення. З метою визначення рівня розвитку індивідуально-гуманістичної спрямованості нами був розроблений комплексний метод експрес-діагностики, до якого ввійшли: самооцінка рівня розвитку гуманних якостей, самооцінка рівня розвитку ціннісних орієнтацій у виховній діяльності на гуманні відносини з учнями.

Щоб виявити коло і ступінь прояву гуманних характерологічних рис, ми запропонували вчителям визначити місце цих якостей у власній особистості за ступенем їх особистісного значення за допомогою тесту-самооцінки. Аналіз отриманих даних свідчить, що найбільш значущими гуманними якостями у відносинах із учнями вчителі визначають людяність, доброту, високу моральність, шляхетність, повагу (1–5 позиції). Важливими є розуміння, уважність, ввічливість, оптимістичність, емпатія, чуйність, лагідність, милосердя, тактовність (7–13 позиції), а такі риси як привабливість, цілеспрямованість, дипломатичність займають останні позиції (28, 29, 30). Також результати тестування показують, що високий рівень розвитку гуманних якостей має 20% респондентів у КК та 30% в ЕК; відповідно середній рівень – 50% у КК та у ЕК; низький рівень зафіксовано у 30% вчителів КК та 20% у ЕК. Дані тестування свідчать, що значна частина вчителів потребує удосконалення рівня розвитку гуманних якостей власної особистості.

Опитування 12 вчителів контрольних і експериментальних класів дозволило встановити рівні розвитку ціннісних орієнтацій на гуманні стосунки із учнями підліткового віку. Отримані дані подано у таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

Зведені дані рівнів розвитку ціннісних орієнтацій вчителів на гуманні відносини
(вхідне діагностування, 12 осіб, експериментальні та контрольні групи, у відсотках)

Критерії	Високий		Середній		Низький	
	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК
Орієнтація на пізнання особистості учня	16,7	16,7	33,3	50	50	33,3
Дотримання принципів особистісно-гуманної педагогіки у відносинах	0	0	50	50	50	50
Орієнтація на обмін духовними цінностями	16,7	16,7	50	50	33,3	33,3
Індивідуально-гуманістичне діалогічне спілкування	16,7	0	66,7	50	16,7	50
Високоморальна вчинкова діяльність	16,7	16,7	50	50	33,3	33,3
Підсумковий середній бал	13,7	10,2	50	50	36,3	39,8

Порівняльний аналіз наведених у таблиці даних свідчить, що за всіма п'ятьма критеріями у КГ (50%) та ЕГ (50%) зафіксовано середній рівень розвитку ціннісних орієнтацій виховної діяльності на гуманні стосунки з учнями.

Таким чином, у ході констатувального етапу експерименту нами було визначено: рівень розвитку гуманної взаємодії вчителів з учнями підліткового віку, коефіцієнт стану психологічної комфортності вчителів і учнів, коефіцієнт особистісного розвитку підлітків та розвиток ціннісних орієнтацій вчителів контрольної та експериментальної груп.

Аналіз отриманих даних дозволив перейти до другого етапу експериментальної роботи – формувального експерименту: апробації організаційно-функціональної моделі; перевірку ефективності сучасних виховних технологій – індивідуально-гуманістичного спілкування і високоморальної вчинкової діяльності, а також дієвості умов забезпечення даного процесу. Результати подано в таблицях 1.6.;1.7.

Таблиця 1. 6.

Рівень розвитку гуманної взаємодії вчителів з учнями підліткового віку
(дані формувального етапу експерименту)

Групи вчителів	Всього вчителів	Рівень гуманної взаємодії вчителів					
		низький		середній		високий	
		число	%	число	%	число	%
Контрольні	6	3	50	3	50	0	0
Експериментальні	6	0	0	4	66,7	2	33,3

Таблиця 1.7.

Коефіцієнт стану психологічної комфортності вчителів і учнів у відносинах
(дані формувального етапу експерименту)

Групи	Коефіцієнт стану психологічного комфорту учнів	Коефіцієнт стану психологічного комфорту вчителів
Контрольна	0,54	0,58
Експериментальна	0,72	0,76

У процесі організації та проведення дослідження ми дійшли висновку, що формування гуманних відносин учителя й учнів визначається особистісним зростанням школярів та подальшим особистісно-професійним самовдосконаленням учителя. Узагальнюючі дані показано в таблицях 1.8.; 1.9.

Таблиця 1.8.

Зведені дані рівнів особистісного розвитку учнів
(експериментальні і контрольні класи, 282 учня)

Етапи експериментальної роботи	Фактори особистісного розвитку						коефіцієнт особистісного розвитку		коефіцієнт особистісного зростання	
	рівень самопізнання		рівень моральної саморегуляції		рівень ціннісного ставлення					
	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК
Констатуючий етап	0,72	0,74	0,64	0,62	0,74	0,72	0,70	0,69	0,15	0,02
Формуючий етап	0,80	0,76	0,82	0,62	0,92	0,74	0,85	0,71		

Як видно з даних, наведених у таблиці, зміни числового коефіцієнту рівнів особистісного розвитку учнів зафіксовано як у експериментальних так і в контрольних групах. Однак, у контрольних вони не є досить істотними: якщо коефіцієнт особистісного зростання в експериментальних класах становить 0,15, то в контрольних класах він становить 0,02.

Також відбулася зміна показників рівнів розвитку ціннісних орієнтацій вчителів на гуманні відносини із учнями за результатами формуючого експерименту. В ході експериментальної роботи для підтвердження достовірності отриманих даних ми використали формулу різниці процентних чисел та середнього відношення похибки різниці процентних чисел (критичне відношення) [64]. Різницю процентних чисел обчислювали за формулою:

$$D = P1 - P2, \text{ де}$$

P1 – результат у експериментальній групі (у відсотках);

P2 – результат у контрольній групі (у відсотках).

Середня похибка різниці процентних чисел обчислювалася за формулою:

$$M_{д\%} = \sqrt{\frac{P_{1g1}}{n_1} + \frac{P_{2g2}}{n_2}}$$

Мд% – середня похибка різниці процентних чисел;

P1 і P2 – результати в процентах;

g1 і g2 – відповідно 100 – P1 і 100 – P2;

n1 і n2 – кількість явищ, що досліджувались.

Встановлено, що якщо різниця процентних чисел Д у 2 рази більша середньої похибки різниці процентних чисел ($t > 2$), то можна різницю між двома процентними числами вважати довірчою, а під час трикратної похибки ($t > 3$) – абсолютно довірчою.

$$t = \frac{Д}{M_{д\%}}$$

Підтвердження достовірності отриманих даних подано в таблиці 1.9.

Таблиця 1.9

Зведені дані рівнів розвитку ціннісних орієнтацій вчителів
(12 осіб, експериментальні й контрольні групи, у відсотках)

Критерії	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень		Якійсь приросту експериментальній групі	Критичне відношення процентних чисел
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ		
Орієнтація на пізнання особистості учня	33,3	16,7	66,7	50	0	33,3	23 %	$t > 3$
Дотримання принципів особистісно-гуманної педагогіки у відносинах	16,7	0	83,5	50	0	50	24 %	$t > 2$
Орієнтація на обмін духовними цінностями	16,7	16,7	66,7	50	16,7	33,3	21 %	$t > 2$
Індивідуально гуманістичне діалогічне спілкування	33,3	0	66,7	50	0	50	23 %	$t > 3$
Високоморальна вчинкова діяльність	16,7	16,7	66,7	50	16,7	33,3	21 %	$t > 2$
Підсумковий середній бал	23,3	10,2	70,6	50	6,7	39,8	22 %	$t > 2$

Аналіз отриманих даних свідчить про кореляційний зв'язок між числовими коефіцієнтами даних критеріїв: збільшення числового коефіцієнту високого рівня веде за собою відповідно збільшення середнього рівня і зменшення низького. Отже, приходимо до висновку, що успішний міжособистісний контакт у процесі ціннісно-гуманної педагогічної взаємодії здійснюється тільки при взаємній зміні суб'єктів взаємин, таким чином гуманні відносини виконують інтегративну функцію взаємопов'язаного особистісного зростання як учителя так і учнів.

Третій етап – аналітико-узагальнюючий – передбачав узагальнення результативності поетапного процесу формування гуманних відносин учителя й учнів на основі заявленої моделі та визначення рівневої структури формування гуманних відносин учителя і учнів у виховному процесі основної школи.

На основі ретельного відбору теоретичних даних, детального дослідження взаємозв'язків і взаємозалежностей поетапного формування гуманних відносин, ми дійшли висновку, що ступінь розвитку окремих компонентів, а також їх сукупність, які

оформлюють цей процес в єдине ціле, знаходять своє відображення в його рівневій структурі. Нами було визначено наступні рівні сформованості даних відносин у виховному процесі основної школи: функціонально-діяльнісний (елементарний), особистісно-діяльнісний (середній), ціннісно-особистісний (вищий), кожний з яких специфічно впливає на особистісне зростання його учасників.

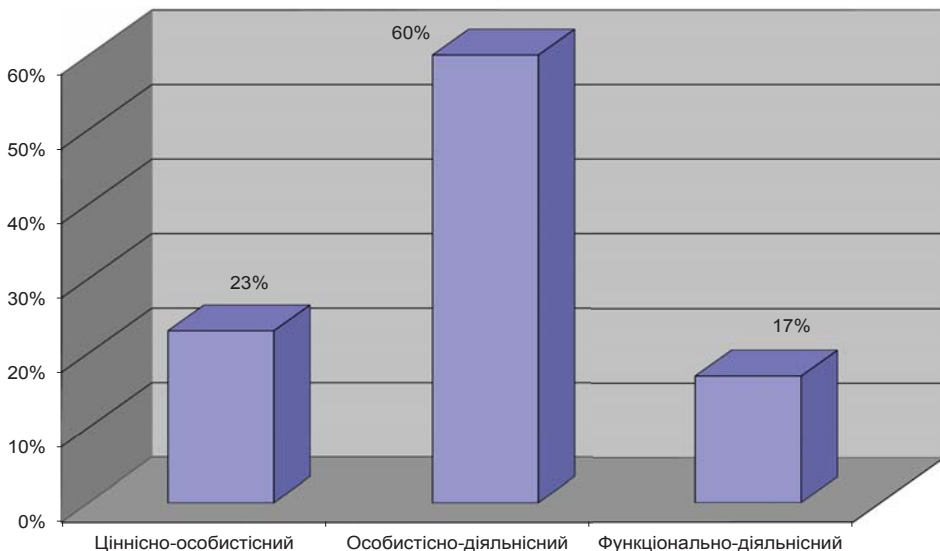
Для визначення рівнів сформованості гуманних відносин експериментальної групи вчителів і учнів було визначено критерії, за якими оцінювалося досягнення того чи іншого рівня, які ми розглядаємо з урахуванням діалектики наступності у динамічному плані.

Критеріями функціонально-діялісного рівня є: домінування одностороннього напрямку впливу, репродуктивний характер взаємодії, прямий обмін у когнітивній сфері та сфері поведінки. Критеріями особистісно-діялісного рівня виступають: двосторонній напрямок особистісної взаємодії, номінальний характер особистісного зростання, загальна спрямованість на індивідуально-гуманістичне спілкування. Відповідно критеріями ціннісно-особистісного рівня є: спрямованість відносин на особистість іншого, творчість у діалогічному спілкуванні й вчинковій діяльності, обмін „із прирощенням” емоційним, когнітивним і ціннісно-змістовним потенціалом.

На основі використання методів спостереження, співбесіди, анкетування, інтерв'ювання, обговорення виховуючих ситуацій, а також за результатами моніторингу нами було визначено рівні сформованості цих відносин у експериментальних класах. Результати показано у гістограмі 1.

Гістограма 1

Результативність рівнів сформованості гуманних відносин
(експериментальна група вчителів і учнів)

З гістограми видно, що більшість учителів і учнів експериментальних класів (83,3%) досягла середнього і вищого рівня формування гуманних відносин, що свідчить про ефективність проведеної дослідно-експериментальної роботи. 16,7% опанувала функціонально-діялісний рівень, причиною якого була недостатня підготовка вчителя до здійснення цього процесу, що зумовлювалася низькою особистісною активністю щодо формування даних відносин.

Ефективність поетапного формування гуманних відносин учителя й учнів підліткового віку експериментально підтверджено на основі спеціальних критеріїв та їх показників, що розкривають динаміку даного процесу в основній школі. Зведені дані результатів експериментальної роботи представлені в таблиці 2.1.

**Ефективність формування гуманних відносин учителя й учнів
у виховному процесі основної школи (у %)**

Критерії	Етапи формування								
	Підготовчий (мотиваційний)			Основний (моделюючий)			Контрольно- регулюючий (завершальний)		
	Кк	Ек	При- ріст	Кк	Ек	При- ріст	Кк	Ек	При- ріст
Професійна компетентність учителя	15,6	34,8	19,2	18,9	40,6	21,7	19,3	41,8	22,5
Ціннісно-особистісний характер відносин	17	40,5	23,5	18,5	42,7	24,2	19	44,3	25,3
Взаємозумовлене особистісне зростання вчителів й учнів	18,6	37,7	19,1	19,4	41,2	21,8	20,2	43,5	23,3
Середній приріст			20,6			22,6			23,7

Аналіз результатів моніторингу якості формування гуманних відносин учителів і учнів основної школи показує, що в ЕК у порівнянні з КК зросли якісні та кількісні показники. Середній приріст становить: на першому, підготовчому етапі – 20,6 %; на другому, діяльній – 22,6 %; на третьому, аналітичному – 23,7 %; що свідчить про доцільність і ефективність поетапного їх формування.

Список використаної літератури

1. Изучение личности школьника учителем / Под ред. З. И. Васильевой – М.: Педагогика, 1991 – 135 с.
2. *Кыверялг А. А.* Методы исследования в профессиональной педагогике / А. А. Кыверялг // Таллин: Валтус, 1980. – 334 с.
3. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция Л. Ф. Ильичева и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
4. *Черепанов В. С.* Экспертные оценки в педагогических исследованиях / В. С. Черепанов // М.: Педагогика, 1989. – 152 с.

Олена Кравченко

ВЗІРЦЕВИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНО РОЗВИНЕНОГО ПОКОЛІННЯ

На сучасному етапі розвитку української школи навчально-виховний процес усе більше набуває характеру наукового пошуку згідно з вимогами Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті. В епоху науково-технічного прогресу і безперервного ускладнення шкільної освіти вчитель має володіти не лише глибокими спеціальними педагогічними знаннями, але й уміннями та навичками творчо підходити до процесу навчання й виховання учнів. У наші дні успішно вирішити складні завдання навчально-виховної роботи може педагог, що вміє науково прогнозувати, всебічно вивчати особистість школяра, визначати оптимальні засоби педагогічного впливу на учня, глибоко аналізувати результати своєї діяльності. Тому, створення чіткої, керованої, гнучкої системи впровадження у практику досягнень науки та передового педагогічного досвіду є основним завданням як методичної служби, так і керівників навчальних закладів [3, с. 38].